

Игор ПЕРИШИЋ
Институт за књижевност и уметност, Београд
perisigor@gmail.com

О РАЂАЊУ И УСПОНУ НАЦИОНАЛСОЦИЈАЛИЗМА У ПОЛИТИЧКОЈ ПУБЛИЦИСТИЦИ СТАНИСЛАВА ВИНАВЕРА

Апстракт: У првом делу текста излаже се једна хипотеза зашто је политичка публицистика Станислава Винавера била занемарена у периоду југословенског социјализма као драгоцену историографско сведочанство. При томе се анализирају теоријски ставови о природи тоталитарних идеологија још неких мислалаца (понајвише Хане Арент) на основу којих би се та хипотеза учинила вероватнијом. У другом делу, пажња је посвећена Винавровој анатомији националсоцијализма као хибридне идеологије, у којој су помешани леви и десни екстремни политички ставови, као и револуционарни и мистички занос, да би се дошло до јасне интуитивне визије српског писца о великим злочинима који ће бити последица Хитлерове мутант-идеологије.

Кључне речи: Станислав Винавер, *Кобни визици*, Хана Арент, тоталитаризам, националсоцијализам, фашизам, либерална демократија

1.

Публицистичке текстове из времена рађања и успона немачког националсоцијализма Станислав Винавер објављивао је као дописник тадашњег дневног листа *Време* и службеник Централног пресбироа Краљевине Југославије. Писац је у Берлину био на специјалном задатку од пролећа 1932. до краја јула 1933. године (Тешић 2015: 978). Све политичке написе из тог периода сабрао је Гојко Тешић и поново објавио 2015. године у шеснаестом тому „Дела Станислава Винавера“, под насловом *Кобни визици*.

Необичан је тон ових мултижанровских записа. Као и обично када је о Винаверу реч, њихову жанровску природу каталогски најпрецизније, али и са највећом истраживачком емпатијом, предочава управо Гојко Тешић:

Станислав Винавер је у *Кобним визицима* и дописник, и новинар, и репортер, и путописац, и сведок, и описивач догађаја, тумач, социолог, критичар идеологија, интервјуиста и равноправни саговорник у дијалогу, али и полемичар, памфлетист и пасквилант, приповедач и пародичар, песник и пророк... (Тешић 2015: 984–985).

Мада у извештајима из Немачке налазимо понеке „винаверовске“ надахнуте пасусе у којима језички израз претеже над садржином, ипак се то

увелико повлачи у други план пред веома озбиљном темом која је обрађена скоро у жанру – како је приметио Тешић – криминалистичког романа.⁴²⁰ Као пет главних колективних ликова „романа“ са трилерским заплетом могло би се посматрати пет идеологија или политичких странака: 1. комунисти; 2. социјалисти (социјалдемократе); 3. католички центрум (десни либерали); 4. националсоцијалисти; 5. дојчнационалисти (монархисти и заступници крупног капитала, протестантски конзервативци). При томе би се „идеолошки ликови“ дали пратити као носиоци драматуршки вешто склопљене романсиране страначке хронике, што би било још једно од мало слободнијих жанровских одређења Винаверових текстова када се читају у континуитету.

Гојко Тешић тврди да професионални историчари по свему судећи нису ни знали за ову огромну историјску грађу, „осим за извештаје Централном пресбиру“ (Тешић 2015: 979). Међутим, постоје оправдане сумње да занемаривање није било последица случаја. За намерно заобилажење ове драгоцене грађе у време југословенског социјализма разлози би могли бити многобројни. У времену титоизма, Винаверови списи били су из идеолошких разлога дисквалификовани као релевантан историјски извор:

Узимане су олако исписане опскурне осуде левичарских интелектуалаца о тзв. Винаверовом некритичком „читању“ и „описивању“ немачке фашистичке и нацистичке стварности. То је напросто бесмислица која је у тридесетим, а нарочито у годинама после Другог светског рата, имала своју употребну функцију у дискриминацији и идеолошкој дисквалификацији самог Винавера (Тешић 2015: 979).

Станислав Винавер као да на једном месту (у запису од 8. марта 1933. године) оставља „суви жиг“ којим одашиље шифровану поруку будућим истраживачима о својој дистанци и спреам уређивачке политике тадашњег *Времена*, чији је био дописник, и у односу на ставове директора листа Станислава Кракова, који у то време заиста јесте имао некаквих симпатија за Хитлера: „Данашњи Дојче алгемајне цајтунг доноси опширан допис из Београда, у коме се износи познати чланак директора *Времена* г. Кракова о Хитлеру, у коме се Хитлер назива спасиоцем Европе од большевизма“ (Винавер 2015: 719). Будући да ни на једном месту Винавер у своје име не тврди ништа ни близу слично, као и на основу упадљиво хладног тона белешке, јасно је да се његов поглед на хитлеризам разликује.

Још једна ствар је битна за занемаривање сјајног Винаверовог документаристичког доприноса културној историји 20. века, па чак и општој историографији. У својим извештајима из Берлина, српски писац је веома терминолошки прецизан у разликовању националсоцијализма и фашизма, што је после Другог светског рата било неподобно у контексту духа времена који је налагао да се „леви“ део Хитлерове идеологије мора ипак благо прећутати и да би фашизам требало користити као кровни термин. У пажљивом

⁴²⁰ Тешић сматра да су Винаверове репортаже и извештаји из нацистичке Немачке сведочанства неупоредиво већег значаја од обичних текстова, те да ова публицистика „у многим детаљима подсећа на суже најузбудљивијих криминалистичких романа“ (Тешић 2015: 979). Ево једног примера брзог, филмског, жанровски устројеног смењивања секвенци: „После пола сата Геринг поново отвара Рајхстаг. Министри улазе полако. Пален је необично блед. Збуњеност је свеопшта“ (Винавер 2015: 532).

архивском истраживању вероватно не би било могуће наћи неки акт којим се то прописује, можда зато што и не постоји јер је у то време било јасно шта се не сме рећи и без писаних наредби. Углавном, незгодне импликације које би евентуалне аналогije могле имати по тадашњи владајући поредак биле су више него очигледне.

Као илустрацију нелагоде историчара поводом овог питања ваља навести покушај угледног професора Андреја Митровића да терминолошки разграничи националсоцијализам (скраћено: нацизам) и фашизам. За разлику од других значајних историографских дела написаних бриљантно рационалним стилем и терминолошки скрупулозно, у спису *Фашизам и нацизам* Митровић се унеколико логички саплиће када хоће теоријски да мапира облике тоталитаризма. Треба нагласити да је спис први пут објављен 1979. године, када је историографија свакако била под делимичним надзором партијске државе. То би у овом осетљивом случају сигурно значило да се историчар није до краја строго држао историографско-научних позиција, него да је водио рачуна и о историографско-идеолошким контекстуализацијама сопствених научних речи. Упркос почетном јасном раздвајању, нацизам и фашизам се повремено третирају као два плућна крила екстремизма исте врсте, екстремизма десничарских идеологија. При томе се благо прећуткује кључна разлика која се налази у чињеници да је националсоцијализам (као и по Митровићу веће зло на основу историјског исхода те идеологије) имао значајних „левих“, демагошких тоталитарних момената, те да је много више од фашизма рачунао, барем у почетку, на освајање власти уз помоћ наратива класне борбе.

У следећем наводу Андреј Митровић помало невешто (што се види у некарактеристичној колоквијалности дискурса), али подобно уху тадашњег јавног мњења, оправдава име Хитлерове странке – Националсоцијалистичка немачка радничка партија (*Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartie*):

Овакво име странке [...] садржало је јасан општи идеолошки програм фашистичког типа и, упоредо, показивало основне тактике које су хтели следити, без обира што се може учинити да је склепано од речи из десничарског („национални“ и „немачки“) и из левичарског идеолошког арсенала („социјалистичка“ и „радничка“). То име је говорило о програму националистичког и десничарског супротстављања марксистичком интернационалистичком социјализму (Митровић 2017: 15–16).

Могло би се цинички додати: у „склепаној“ дефиницији разоткрива се уплив (невидљивог) налога шта се у југословенској социјалистичкој *ејистеми* није смело рећи, тј. види се насилно ублажавање „левог“ идеолошког одређења партије националсоцијалиста. У истицању злокобног мутирања или хибридизације екстремних левих и десних идеологија, чини се да је, иако није био историчар по вокацији, Станислав Винавер био много прецизнији. Када се ма како бизарна врста социјалистичке идеологије окрене против неке друге, такође засноване на марксистичком интернационализму (као што се хитлеризам у каснијим фазама оштро супротстављао конкурентским немачким комунистима), чињеница о њеној потоњој мутацији није доказ да су социјалистички корени поништени. Са друге стране, југосло-

венски социјалисти један од својих доминантних наратива, баш због тих идеолошких корена, нису могли да заснују на појмовима „антинационалсоцијализам“ или „антинацизам“, што би било историјски тачније, већ узимају кровни термин „фашизам“ и следствено томе рабе понекад и фантазматски „антифашизам“ како би прикрили далеко и мутно али ипак у понечему слично порекло са својим преименованим непријатељем.

У тексту „Хитлеризам у државном праву“ (1934), писаном у исто време када је настајала и Винаверова политичка публицистика из националсоцијалистичке Немачке, Слободан Јовановић ће на малом простору, неоптерећен каснијим будним оком социјалистичке цензуре, јасније и језгровитије од потоњих историчара, додуше у једном другачијем регистру, омеђити разлику између фашизма и националсоцијализма, те контекстуализовати однос ових тоталитарних идеологија наспрам либерализма:

За разлику од либералног гледишта на државу, које би било индивидуалистичко, националсоцијалистичко гледиште могло би се назвати универалистичким. Оно се углавном поклапа с гледиштем фашистичким, али између та два гледишта има једна разлика ниансе. Фашизам више наглашава код државе њену правну организацију, а национални социјализам више наглашава њену националну садржину. Он има своје нарочите идеје о расној чистоти немачког народа и о његовој историјској мисији (Јовановић 1990: 396).

Ако бисмо импликације ове Јовановићеве „дефиниције“ такође пребацили у послератни период, мада се у њој не помиње однос националсоцијализма према наративу светске пролетерске револуције, то би такође унело додатну збрку у социјалистичку историографију, јер би се националсоцијализам морао третирати као „националистичкији“ од фашизма. У сваком случају, важно је приметити да је у предратној историографији било „природно“ да се користе немаскирани термини и да се наглашава разлика националсоцијализма и фашизма. Истини за вољу, разлика је за Јовановића на овом месту у нијансама, у односу на Винавера код кога су те нијансе мало више осенчене.

И Хана Арент је веома прецизна и пажљива поводом овог питања. Њена капитална студија *Извори тоталитаризма (The Origins of Totalitarianism)* због тога је и послужила као основ либерално-демократског погледа на тоталитаризме 20. века. У повратној рецепцијској спрези, студија је била много нападана, као што је то био случај и са Винаверовом политичком публицистиком из националсоцијалистичке Немачке, од стране заступника левих идеологија због чињенице да је филозофкиња у исту раван ставила болшевизам и националсоцијализам, односно стаљинизам и хитлеризам. За разлику од неостаљинистичке рецепције, о оној неохитлеристичкој срећом нема научно релевантних сведочанстава.⁴²¹ О „ставу“ југословенског соција-

⁴²¹ Хана Арент је критиковала и левицу и десницу, „истичући разнолике облике одсуства мишљења на обе стране“ (Вејвода 1994: 14). Сматрала је да су – после законодавне, извршне и судске власти – слободна јавност и слобода штампе четврти кључни темељ слободног друштва. Међутим, она сама није била, како би се могло претпоставити, заступница либералне демократије, већ специфичне врсте републиканизма. Чувена Немица јеврејског порекла поставља дихотомију између републике и демократије: „Република јој служи као нека врста Кантове регулативне идеје слободне заједнице, док је демократија тек несавр-

лизма према овој књизи довољно говори чињеница да је први пут преведена на српски језик 1998. године. Хана Арент се у студији успут дотакла југословенског послератног режима и окарактерисала га као „обичну“ диктатуру. Разлог зашто није успостављен прави тоталитарни режим била је „мудра“ процена Јосипа Броза да релативно мала „количина“ становника Југославије није погодна за такву друштвену стратификацију, јер би временом понестало људи за масовна истребљења.⁴²²

У једном од предговора своје књиге, написаном 1966. године (*Извори шојалиитаризма* су завршени на јесен 1949, а први пут објављени 1951. године), Хана Арент тврди да масовна подршка тоталитарним вођама није искључиво била последица пропагандног испирања мозга нити незнања тзв. обичног човека (Арент 1998: XVII). Посреди је била извесна виша верност принципу који погађа нешто дубинско у архетипској антрополошкој диспозицији. Као што је и иначе постала славна на основу проницљивих антрополошких увида који мењају уобичајену перцепцију, попут оног о баналности зла из књиге *Ајхман у Јерусалиму*, Хана Арент и овде много нијансираније анализира идеолошке корене тоталитаризма, без икакве потребе да се резултати промишљања пропагандно сместе у одговарајућу нишу. Због тога су њени ставови, макар и идеолошки арбитрарно, одабрани да закључе расправу о поменутом питању, у разлици са још увек владајућим домаћим научним „мњењем“, формираним на основу радова послератних југословенских историчара осуђених да делају у земљи која је смањеним интензитетом ипак баштинила неке тоталитарне идеје и праксе.

Сматрајући да је важан чинилац за тоталитаризам и величина простора и бројност становништва над којим се успоставља, Хана Арент јасно раздваја италијански фашизам, уз „обичне“ облике комунистичког друштва, као једнопартијске или нетоталитарне диктатуре ограничене углавном само на властиту државу, од тоталитаризма националсоцијализма и болшевизма који су имали претензију да у перспективи остваре тоталну контролу над целим светом:

Нацисти, који су имали непогрешиви инстинкт за нијансе, углавном су презриво коментарисали недостатке својих фашистичких савезника; искрено поштовање које су гајили према болшевичком режиму у Русији (и Комунистичкој партији у Немачкој) могло је да се мери само са њиховом мржњом према народима Источне Европе. Једи-

шен облик њеног остварења“ (Вејвода 1994: 17). Победа буржја над грађанином, према мишљењу филозофиње, представљала је тачку на којој су почели да се развијају тоталитаризми 20. века. Иван Вејвода упућује примедбу Хани Арент због стављања у заграду појма и праксе демократије, тврдећи да код ње „нема ни помена о томе да је оно што спаја нацистички и стаљинистички тоталитаризам мржња и борба против демократије. [...] Занимљиво је да уз њену критику савременог капитализма и индивидуализма (коју великим делом налазимо већ и код Токвила) нема говора о демократији. Можда стога што јој је појам о представничкој демократији стран, чак и одбојан. Међутим, код мислиоца који толико полаже у плуралност, чији је то носећи појам, необично је да не увиђа да је демократија та која омогућава, као поредак, разликовање власти, закона и знања (а не њихово стапање и хомогенизовање)“ (Вејвода 1994: 17).

⁴²² „Сателитске државе у Источној Европи владају у име Москве и раде као агенти Коминтерне; код њих комунизам није последица аутохтоног развоја, него ширења тоталитарног покрета по дирекцијама из Москве. Чини се да је Југословен Тито једини изузетак; можда је он раскинуо с Москвом схвативши да би тоталитарни методи по узору на руске могли да га коштају великог процента југословенског становништва“ (Арент 1998: 351).

ни човек ког је Хитлер безрезервно поштовао био је геније Стаљин; и док у случају Стаљина и руског режима не располажемо (нити ћемо вероватно икада располагати) документарним материјалом какав постоји у Немачкој, ипак од Хрушчовљевог говора на Двдесетом конгресу знамо да је Стаљин веровао само једном човеку – Хитлеру (Арент 1998: 317–318).

Како би потцртала опис паклене злочиначке симетрије 20. века на линији хитлеризам-бољшевизам са убедљиво предоченим доступним документарним материјалом, и унела још једну разлику између ова два јединствена идеолошка облика тоталитаризма и многобројних и распрострањених диктаторских режима, Хана Арент говори да се диктаторски терор разликује од тоталитарног по томе што је „усмерен на праве противнике, а не на безазлене грађане без икаквог политичког става“ (Арент 1998: 330). На тај начин постаје делимично наговештена „заумна логика“ националсоцијалистичког терора, у коју ће покушати да проникне и Станислав Винавер.

2.

Када се пређе на речи самог Винавера из периода рађања националсоцијализма, од почетка се види да писац јасно говори о „левим“ обележјима ове мутант-идеологије: „За црвену се боју боре и хитлеровци и марксисти; и једни и други тврде да су радничка странка“ (Винавер 2015: 429). Хитлеровци су сматрали да су раднике спасли „једне богохулне и кобне заблуде“ о томе да не припадају нацији, „него да припадају само својој класи, која мора да се бори са другим класама“ (Винавер 2015: 769). Ипак, „црвено“ хитлеризма мора да се разликује од оног комунистичког. По мишљењу хитлероваца, записује Винавер, марксисти су учинила радника несрећним јер су га на неки начин културолошки унизили. Наиме, утумили су му у главу да је „нижа класа, да је пролетер, да је експлоатисана физичка снага“. Да се не би осећао слабијим и несрећним, раднику треба рећи да је „господин и господар“. А цела држава, и код ортодоксних марксиста и националсоцијалиста, треба да буде „у знаку рада и култа рада“ (Винавер 2015: 803).

Међутим, ако оставимо по страни демагошке моменте буђења радничке класне свести код левице, у случају хитлеризма је очигледно да се модификована марксистичка агенда употребљава у сасвим прагматичке и вулгарно демагошке сврхе:

Хитлер је окупио око себе пролетаризовану десницу (која није хтела ићи у марксизам), многобројне незапослене, један део нестрпљивих комуниста и омладине. Они су запаљени његовим мистичним програмом, који предвиђа измирење између двају најмоћнијих и вечитих немачких паролата: између национализма, кога се држала десница, и социјализма, којега се држи левица. Његов је програм антикапиталистички (Винавер 2015: 414).⁴²³

⁴²³ У чудесним дослусима мислilаца који су говорили о рађању немачког националсоцијализма, опис прагматизма Хитлерове мутант-идеологије код Хане Арент на истом је трагу као и Винаверов: „У време када је пажња јавности била подједнако усмерена и на национализам и на социјализам, када се сматрало да су ова два појма неспојива и да заправо чине идеолошко размеђе између деснице и левице, Национал-

Уосталом, већ 5. јуна 1932. године Винавер у једној од многобројних дефиниција Хитлерове мутант-идеологије, износи и ону најсажетију у којој се тврди да је реч о смеси „крајњег бољшевизма и крајњег национализма“ (Винавер 2015: 418). Увидевши такође већ тада куда је Хитлер намерио, правећи прагматичку идеологију где се стапају сви плауизибилни моменти који могу послужити будућој конкретној сврси, српски писац упозорава на опасност од такве идеолошке хибридикације.⁴²⁴ Позив на узбуну подједнако је упућен и традиционалној левици и десници:

[...] Хитлер је, истина, на десници, али само политички. Социјално он тражи најшире и најопсежније реформе. Нова влада може да послужи и као једна заштита грађанског поретка од Хитлера, који расте, и који прети да узме све у своје руке и да буде без милости за све што је не само левичарско него и за цео капиталистички систем у Немачкој. Немојмо заборавити да је Хитлер у свој програм унео и социјализам, мада га је обојио националистички (Винавер 2015: 383).

Винавер дакле види опасност од Хитлерове погубне комбинације извитопереног социјализма и ратоборног национализма и за капитализам и за грађанско друштво на њему формирано, као и за „здраве“ левичарске тековине. Српски писац разазнаје да у Хитлеровој странци има различитих струја, од којих су главне „чисто десничарска – фашистичка, затим социјалистичка, и најзад нека врста центрума који чини компромисе“ (Винавер 2015: 463), међутим проницљиво детектује да таква стратификација представља својеврсну мимикрију која служи врховном властохлепном циљу. Идеолошка хибридикација настала је на основу бескрупулозне рачунице како да се дође на власт уз стратешку апропријацију најширег могућег захвата из друштвеног спектра.

Чак и после доласка на власт, Хитлерова мутант-идеологија покушава да задржи све своје напабирчене састојке, међу њима и оне социјалистичке. Бележећи припреме за прославу 1. маја 1933, Винавер пише:

Први мај треба да буде празник немачког рада, и у исто време треба да буде и друга етапа националне револуције, пошто је досадашњи нагласак у Националсоцијалистичкој партији био на речи *националан*, а сада треба тај нагласак да се примени на реч *социјално* (Винавер 2015: 775).

социјалистичка радничка партија Немачке понудила је синтезу која је требало да води националном уједињењу, семантичку доскочицу чији је двоструки заштитни знак Немца и Радника спајао национализам деснице са интернационализмом левице. Већ и само име националсоцијалистичког покрета пократило је политичке садржаје свих других партија и претендовало на то да их све обухвата. Комбинација наводно непомирљивих политичких доктрина (националне и социјалистичке, хришћанске и социјалне) опробавана је и раније, и то успешно, националсоцијалистичка комбинација је од читаве парламентарне борбе између социјалиста и националиста, између оних који су себе сматрали пре свега радницима и оних који су пре свега били Немци, начинила спрдњу која у ствари треба да прикрије мрачне коначне циљеве – та зар члан нацистичког покрета не обједињује све то?!“ (Арент 1998: 365).

⁴²⁴ Винавер на више места „предвиђа“ како ће изгледати спровођење Хитлерове идеологије у пракси. Он то исказује на основу кратких али продорних психолошких увида у личности водећих људи националсоцијализма, али и здраворазумским опажањем шта се крије иза њихових јавних речи. Ево два примера: „Кад они некога жигосу именов сепаратиста, они мисле да тога Немца просто треба уклонити са земље, да његова глава, по Гебелсовим речима, треба да се закотрља“ (Винавер 2015: 400); „Ко може да верује Хитлеру да би био строго уставан?“ (Винавер 2015: 466).

Међутим, писац је свестан да је Хитлеров социјализам нешто врло специфично у односу на тадашње социјалистичке и комунистичке покрете, јер одмах после горњег описа додаје циничку ограду да се ради о социјализму „онако како га схвата Хитлер, и како га представља својим масама“ (Винавер 2015: 775). Важна је била употребна вредност социјалистичких идеологема.

Не губећи прагматичку самосвест, како време пролази мутант-идеологија све се транспарентније потврђује, за поглед са стране, као ефикасно средство за освајање власти. Да би се то ипак некако замаскирало за поглед изнутра, и даље је било потребно да се на декларативан начин остане у оквирима „левог“ политичког говора и да се инсистира на наративу Револуције, јер омађијане масе воле дискурс радикалних промена. Зато се у јавним наступима националсоцијалиста понављало да је дошло време да се све промени из корена. На било какав начин да се та промена припрема, она ће се боље апстрактно „примити“ ако је прати одговарајући револуционарни реторички багаж. У следећем захукталом пасусу виде се сва тоталитарна (овога пута и фашистичка) обележја прокламоване националсоцијалистичке револуције. У њему Винавер са великом списатељском вештином обухвата тадашњи доминантни идеолошки дискурс, политичке говоре и прагматичне паролe:

Листови морају сви да постану само оружје Адолфа Хитлера и националне револуције. То морају да постану и по срцу и по уму. Од штампе тражимо дисциплину, и ништа више. Нама није потребна критика. Ми критику одбијемо, и не допуштамо нашим противницима ни реч „критика“. Ми смо признавали критику онда када је требало оборити један ненародни режим, али не дозвољавамо нашим противницима право на критику. Ова влада је она која зна шта хоће и која спроводи једно величанствено дело до краја. Ми тражимо од свакога, па и од штампе, једну једину ствар, а то је дисциплина. Немачка стоји пред једним епохалним и огромним уздигнућем. Онај који је с нама, ми га поздрављамо, а онога ко с нама не маршира – ми ћемо га уништити! С нама мора да пође цео немачки народ. Истина је да је немачки народ изгубио рат, али немачки народ мора да добије револуцију (Винавер 2015: 784).

У иронијским речима о прагматичком и комички уврнутом схватању критике код немачких националсоцијалиста, Станислав Винавер није одолео а да не употреби своје чувено пародијско умеће.⁴²⁵ Међутим, његове за-

⁴²⁵ Поред прикривене пародије у описима револуционарног националсоцијалистичког заноса, Винавер на појединим али не тако честим местима уводи још неке облике комике. У следећем примеру реч је о парадоксалној црнохуморној обради једног стварног догађаја: „Геринг, пруски министар-председник, издао је данас једну наредбу која нема примера у историји човечанства. Ова наредба потпуно се базира на систему др Кује, америчког чудотворца, који сматра да је главно да свет буде расположен па ће све добро ићи. Геринг забрањује сваки песимизам у пруској држави! Ко се нађе да се песимистички изражава о садашњости или будућности немачког Рајха, има да буде стражарно спроведен у полицију, и да му се суди“ (Винавер 2015: 793). Ако је од Винавера очекивано да се понекад не уздржи од употребе хумора заснованог на парадоксу при обради озбиљних историјских тема, лепо је изненађење што и Хана Арент показује циничку списатељску вештину па на неким местима користи комичке модусе филозофско-политиколошког приповедња. У следећем примеру, уз употребу фигуре комичког парадокса, објашњава провиденцијалну мисију тоталитаризма: „[...] ликвидација се уклапа у историјски процес у ком човек само чини или трпи оно што се, сходно непроменљивим законима, ионако мора догодити. Чим су жртве стрељане, предсказање је постало накнадни алиби: није се догодило ништа што већ није било предвиђено“ (Арент 1998: 357–358).

белешке неће по форми никад одвише кренути тим артистичким смером. Винаверовом оштром оку неће промаћи ни фашистичка „гибања“ немачких идеолога који су хтели да из корена промене људску свест. Српски писац јасно препознаје тренутке када националсоцијализам у себе усисава, по начелу свеопште прагматичке хибридизације, како фашистичке идеологеме тако и тада већ добро познату фашистичку праксу:

Нека би се хтело да јуришни одреди буду само једна законита милиција Хитлерова, заштита и украс његовога покрета, природа и логика ствари донеће нешто друго. Они ће од јуришних одреда начинити фашистичку милицију за саботирање противничких зборова и начиниће од ње белу гарду противу демократије и радника. Тек један дан како су одобрени, а већ су на све стране сукоби са социјалистичким радницима и са комунистима (Винавер 2015: 404–405).

Непосредно после овога, Винавер одрешито додаје да – упркос томе што међу националсоцијалистима има много оних који хоће радничку државу – логика ствари говори да се Хитлеров покрет тих дана (јун 1932. године) преображава у „један фашистички покрет“ (Винавер 2015: 406). После доласка на власт, још је очигледнија хибридизација националсоцијализма са фашизмом, при чему се ствара свеобухватнији и тиме монструознији идеолошки мутант. Тада се осећа и промена Винаверовог тона, од благо артифицијелизованих описа узбудљивих страначких превирања ка прилично језовито хладном констатовању успостављања фашистичког једноумља:

Националсоцијалистички батаљони толико су уверени у тачност својих разлога о будућности немачкога народа да они не могу да схвате да се може бити другога мишљења. И они растурају зборове других партија силом. Ја бих ту рекао, свестан онога што кажем, да они употребљавају силу наивно, у пуном убеђењу. Они не могу просто да схвате да се може друкчије мислити! Ако ко другачије мисли, они не верују у његов разум и његову честитост – него сматрају да је изрод и издајник. Они не могу замислити поштенога и умнога Немца који не би мислио као они (Винавер 2015: 670–671).

У атмосфери бесловесне борбе против различитих мишљења, Винавер као авангардни дух не може да занемари, поред осталог, и почетак прогона свега онога што би се у широком смислу могло схватити као „квир“. Нови, револуционарни морал захтева да се одстрани оно наводно настрано што квари „идеал“ сваковрсне чистоте немачке нације:

Министарска седница бавила се и питањем нудиста. Решено је да се у погледу морала примене најстрожије мере. Садашња нова влада народног препорода неће трпети извесне ексцесе у погледу наравствености, а нарочито у Берлину, који је због неких својих манифестација био као такав привлачан и за странце, издалека. Маса локала, нарочито хомосексуалних и лезбејских локала, затворено је (Винавер 2015: 722).

После свих пажљиво градираних запажања о односу националсоцијализма и фашизма, након победе националсоцијалистичке револуције Винавер дакле постаје веома оштар, немајући више никаквих дилема. У наредном одломку реч је о бруталној злоупотреби историје:

Овде се одмах поставља паралела са италијанским фашизмом и руским болшевизмом. Ова два режима такође сматрају да историју треба предавати по инструкцијама партије. Али фашизам се труди да се држи науке – он сматра да је научна истина да је Рим цивилизовао свет и наставио ту мисију и у ново време, па је потребно то увек истицати. Болшевизам, такође, сматра да је класна борба научна истина – он свугде види класне борбе, и онде где се нама привиђају верски сукоби или какве случајне личне ствари. Дакле, фашизам и болшевизам, и кад су ненаучни, мисле – да су научни. Међутим, хитлеризам је отишао корак даље. Он подређује историју својим потребама. Макар то не веровао нико. Ако истина није подесна – треба измислити легенду. Дакле, овде је свесно преиначавање историје (Винавер 2015: 805–806).

Насупрот послератним као и данашњим политичким комесарима који хистерично избацују флоскуле о историјском ревизионизму када се доводи у питање позитивна историјска мисија било које социјалистичке или леве политике, Станислав Винавер несумњиво већ 1933. године, у малој компаративној идеолошкој скици, уочава да је хибрид левих и десних тоталитаризама у виду националсоцијализма најгори по последицама које је већ тада био почео да оставља и које ће, на основу чврсто успостављених „теоријских“ темеља, тек историјски изазвати. Нема сумње да је фалсификовање историје подједнаки изум и „левих“ и „десних“, али да највише узима маха код оних који револуционарно хоће да потпуно промене свет, а то је ипак одувек било у претежном власништву левог идеолошког кластера.

Поред гореописаних наратива, све време је у националсоцијалистичком покрету јако и уверење о Хитлеровој улози Божјег заступника на земљи, тј. у немачком народу. У споју мистике и псеудорелигиозног дискурса јавља се још један од тоталитарних наратива који са своје стране наново онемогућава другачије мишљење. Ко не верује у вођину мистичну провиденцијалну мисију, већ је зашао у поље у којем почињу да делују националсоцијалистичке некрополитике:⁴²⁶

Они мисле и кажу гласно – као и сâм Хитлер – да је Хитлеров покрет дело *божанској провиђења, дело божанске промисли*. Да Бог није хтео ослободити Немце, он не би дозволио да покрет набуја до 12 милиона. Немци хитлеровци виде, дакле, у Хитлеру инструмент, оруђе Провиђења. И то није само вера у прошлост покрета. То је вера и за будућност. Кад су Бог, или Судбина – решили да овај покрет после нечувених мука и страдања дође на власт, они га неће напустити ни сада, када је тако близу циља. Тако резонују озбиљни и трезвени Немци из Хитлеровог покрета. Они који нису тако трезвени иду и даље, много даље, они у Хитлеру виде највећег човека свих времена, као генерал Лицман – један од највећих војсковођа из светскога рата. Они резонују просто: Хитлер је оруђе судбине за спас немачког народа, дакле највећи Немац, а пошто су Немци највећи народ на свету, то је и Хитлер највећи човек светске историје (Винавер 2015: 688).

⁴²⁶ Појам „некрополитика“ у конкретном друштвеном смислу односи се на праксе разних тоталитарних режима, пре свега на нацистичке концентрационе логоре и стаљинистичке гулаге. У хуманистичке науке увео га је почетком 21. века камерунски теоретичар Ашил Мбембе, означавајући њиме дискурзивну праксу која се у великој мери заснива на институционалној моћи наметања уверења о томе ко може да живи, а ко треба да умре (Мбембе 2003: 11). Управо се овим појмом донекле може рационално мапирати ирационална природа тоталитарног терора.

У мистичком и револуционарном оквиру, из којег се одстрањује и све што је либерално⁴²⁷ и хришћанско⁴²⁸ – о чему није опширније било речи – исписан је уверљив портрет злочинца у младости. При томе је занимљиво како у готово свим историјским примерима револуција постаје нова религија, са своје неупитне историјске мисије одстрањујући традиционалне религијске наративе као непожељну конкуренцију, о чему је Винавер прониоциљиво писао и поводом Октобарске револуције у *Руским њоворкама*.⁴²⁹ На том постаменту, скоро пророчки, српски писац на крају боравка у Немачкој (31. јула 1933), са залеђем у својој великој списатељској и историјској интуицији, одлучно упозорава (употребљава и три ускличника) да ће мистички и идеолошки хибридан занос немачки народ повести путем највећег зла у новијој историји човечанства:

Јер, ако је само у немачкој крви спас, онда шта да буде са онима кроз чије жиле та крв не тече? Какво оправдање имају ти људи да уопште живе? Они су унапред осуђени да ништа велико не изникне из њихове крви!!! Они су осуђени да воде таман и мутан живот у очекивању великих немачких дела (Винавер 2015: 809).

Упркос свим резервама које су историчари у југословенском социјализму имали према Винаверовој политичкој публицистици (како овој из националсоцијалистичке Немачке, тако и оној из бољшевичке Русије), наш писац се показао као поуздан и далековид историчар јер јасно „види“ – и на сопственој кожи предосећа – холокауст и пре него што је ова најзлогласнија некрополитика почела конкретно да се практикује.

ЛИТЕРАТУРА

Арент, Хана. *Извори ѡиолицијализма*. Прев. Славица Стојановић и Александра Бајазетов Вучен. Београд: Феминистичка издавачка кућа 94, 1998.

⁴²⁷ За разлику од осталих идеолошких наратива које је морао да елиминише, Хитлеру је либерализам изгледа био најлакши противник: „Партијске борбе или федеративно уређење дробе силу на комаде и он сматра да партијска држава не сме више да се повампири. Све што силу распарчава он назива либерализмом, то је за њега проклети појам. Њему никада није изгледало да треба имати на расположењу један компликовани инструменат, један механизам који ради такорећи сáм по себи, под упливом теже и противтеже, под утицајем разних снага које се допуњују или међусобно укрштају до постигнућа хармоније. Све је ово за Хитлера – либерализам“ (Винавер 2015: 800).

⁴²⁸ Као најжилавији Хитлеров противник испоставља се католички центрум, код кога најдуже опстојава идеја о нужности борбе за демократију у отпору према надолазећем тоталитаризму (упркос разним пактовима који су католички политичари, зарад виших циљева, правили са вођом националсоцијалиста). Али, и та борба се испоставила неуспешном, јер је Хитлер можда више интуитивно него програмски схватио демократски потенцијал хришћанства и опасност за своју владавину: „Хришћанство је религија пацифизма, трпљења, љубави према ближњем, религија милосрђа. Као такво, оно је трн у оку Хитлеровој доктрини. Због тога су многи Хитлерови вођи – антихришћани. Они би се најрадије вратили старој германској религији“ (Винавер 2015: 802).

⁴²⁹ Видети текст о Винаверовој критици бољшевизма, који представља својврстан „парњак“ овој анализи погледа српског писца на националсоцијализам: Перишић 2020.

- Вејвода, Иван. „Хана Арент: разумевање политике“. Хана Арент. *Истина и лаж у пољитици*. Београд: „Вук Караџић, 1994. 5–18.
- Винавер, Станислав. *Кобни визици: пољитичка публицистика*. Прир. Гојко Тешић. Београд: Службени гласник / Завод за уџбенике, 2015.
- Јовановић, Слободан. *Из историје пољитичких доктрина: Плаћон, Макијавели, Берк, Маркс*. Београд: БИГЗ / Југославијапублик / СКЗ, 1990.
- Митровић, Андреј. *Фашизам и нацизам*. Београд: Удружење за друштвену историју / Чигоја штампа, 2007.
- Мбембе, Achille. „Necropolitics“. *Public Culture*, no. 15 (2003): 11–40.
- Перишић, Игор. „Антиауторитарни смех Руских џоворки Станислава Винавера“. *Научни зборник манифестације „Винаверови дани европске културе у Шајцу“: Плаво небо над ујојијом – Станислав Винавер и руска култура*. Ур. Гојко Тешић. Шабац / Београд: Фондација „Станислав Винавер“ / Институт за књижевност и уметност, 2020. 208–219.
- Тешић, Гојко. „О Кобним визицима, укратко“. Станислав Винавер. *Кобни визици: пољитичка публицистика*. Београд: Службени гласник / Завод за уџбенике, 2015. 973–985.

Igor Perišić

ON THE BIRTH AND RISE OF NATIONALSOCIALISM IN STANISLAV VINAVER'S POLITICAL JOURNALISM

Summary

The text deals with the political journalism of Stanislav Vinaver, which was written between the spring of 1932 and the end of July 1933 in Germany in the era of National Socialism. The tone of these multi-genre texts is unusual. Although we still find some of Vinaver's inspired passages in which linguistic expression prevails over content, it largely recedes into the background before a very serious topic. Five ideologies or political parties could be considered as five main collective characters of such a „novel“ with a thriller plot. From the ideological point of view, the most interesting thing is how Vinaver treats the mutant ideology of Hitler's German National Socialist Workers' Party. There is no trace of the later simplifying picture, which was characteristic of the historiography of Yugoslav socialism, where the fact that National Socialism had significant „left“, demagogic totalitarian moments, was usually slightly neglected. Of course, in such perspective, Vinaver does not keep silent about taking over the ideology of Italian fascism, especially after Hitler came to power and began to terrorize political opponents. In short, the Serbian writer considered that in the case of German National Socialism, it was a mixture of „extreme Bolshevism and extreme nationalism“. In Vinaver's writings from Germany 1932–1933, we find a handful of materials for researching „the origins of totalitarianism“, following the understanding of Hannah Arendt (who equally convincingly historically contextualized left and right totalitarianisms), where the sinister „results“ of German National Socialism are seen in their complexity.